

Gedurfd leven

JOHANNA KUIPER (1896-1956)

J.J.F. VAN MELLE

Johanna Kuiper

Johanna Kuiper
(1896-1956)
Gedurfd leven

J.J.F. VAN MELLE

Hilversum
Verloren
2024

De uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van het Jaap Harten Fonds, het Fonds Oosterbaan, de Vrijzinnige Fondsen, het Hendrik Muller Fonds en een bijdrage vanuit de familie Kuiper.

JHF Jaap
Harten
Fonds

Hendrik
Muller
fonds

de Vrijzinnige Fondsen

Nicolette Bruining Fonds
Iets voor Niets Fonds
VCJC-Fonds
Speelberg-Stokmans Fonds

Afbeelding op het omslag: Johanna Kuiper als tiener.
Afkomstig uit het archief van de familie Schipper/Kuiper.

ISBN 9789464551075

© 2024 J.J.F. van Melle
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Mijke Wondergem, Baarn
Opmaak: Rombus/Eva Nicole Pool, Hilversum
Ontwerp Kuiperstamboom: Ferdinand Beltman

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding. ‘Hannie? Dat wás me toch een portret!’	7
1 Groeipijn (1896-1917). ‘Ik was dom en ongelukkig en alles koste tranen.’	9
2 Leren en verkeren (1917-1921). ‘Ik keek even naar binnen in een vreemde wereld.’	31
3 Mijnwerker en <i>Neuwerker</i> (1921-1924). ‘Je hoeft me niet te duwen, ik kan het alleen.’	51
4 Schrijvende moeder (1924-1926). ‘Mijn gedachten zijn niet langer dan mijn haren.’	73
5 Koning Floor (1926-1928). ‘Met mijn koning kan ik alles aan.’	87
6 Grensoverschrijdend stadsproletariaat (1929-1933). ‘Ik wil bij deze mensen horen, maar ben toch anders.’	105
7 Allesveranderende jaren (1933-1935). ‘Grijs en vormeloos ben ik, maar ik schrijf en vertaal.’	121
8 Een kind en een man (1934-1935). ‘Ik ga een man van hem maken.’	135
9 Etersheim (1935-1940). ‘We moeten vechten tegen de barbarij.’	153
10 Terreur en verzet (1940-1943). ‘De oorlog? De mooiste tijd van mijn leven. Je wist wat je moest doen.’	178
11 Zwerven en schrijven (1943-1944). ‘Moet Jeremia weer overgebakken worden?’	200
12 Honger en hulp (1944-1945). ‘Jullie zijn een deel van het ameublement.’	214
13 Opbouw of restauratie (1945-1949)? ‘We moeten herstellen van een zware ziekte.’	221
14 Dopers en dwars (1949-1954). ‘Pas ik wel als vreemde eend in die doopsgezinde hoenderren?’	250
15 Vrije vogel Struijs (1955). ‘Eindelijk vrij.’	276
16 Ibu Johanna (1955-1956). ‘Het doet bijna pijn, zo prachtig is het hier!’	287
17 Hoe ging het hen verder?	304
Dankwoord	307
Noten	309
Herkomst afbeeldingen	323
Afkortingen	324
Bibliografie Johanna Kuiper	325
Bronnen	327
Naamregister	329

Inleiding

‘Hannie? Dat wás me toch een portret!’

Een vrouw die zich in de eerste helft van de vorige eeuw probeert te ontworstelen aan knellende burgerlijke patronen is zeker geen uitzondering. Wel apart wordt het als van zo iemand over een levenslange periode openhartige brieven bewaard zijn gebleven. Johanna Engelberta Kuiper (Hannie, 1896-1956) heeft tussen 1925 en 1956 gecorrespondeerd met haar Duitse vriendin Hilde Völger-Hoppe (1894-1984), die zij in 1920 op een studentenconferentie had ontmoet. Over grenzen van taal, land en ideologie zijn ze elkaar blijven zoeken, ontmoeten en vinden.

De 178 in het Duits gestelde brieven van Hannie, die op een bijzondere manier bewaard zijn gebleven (waarover later), schetsen een helder beeld van hoe zij is omgegaan met de turbulente verschuivingen in de eerste helft van de 20^e eeuw. Zij stortte zich erin, werd er willens en wetens bij betrokken, moest zich er pijnlijk mee leren verhouden en gaf er op haar manier vorm aan.

Hannie heeft vanuit haar familiale achtergrond en eigen talenten een weg gezocht. De brieven onthullen hoe zij op een vaak dwarsliggende manier bleef knokken voor onafhankelijkheid als vrije vrouw, als alleenstaande moeder, als verzetsstrijder, als kinderboekenschrijfster, als openlijke concubine, als kinderbijbelschrijfster voor een naoorlogse generatie, als vertaler van meer dan vijftig boeken uit meerdere talen en als bewonderaar van onafhankelijk Indonesië.

Het is juist de wonderlijke combinatie van dit alles die mijn fascinatie heeft opgeroepen en de drang levend hield om een poging tot portretteren te wagen. Helaas zijn de brieven van Hilde naar Hannie verloren geraakt, maar haar bescheiden archief is mij door haar zoon Kristofer Schipper (Rik, 1934-2021) ter beschikking gesteld. Er kwamen daardoor meer puzzelstukjes vrij; documenten die bijdroegen om haar te kunnen portretteren. Zo typte haar vader A.K. Kuiper (Bram, 1864-1944) zijn *Herinneringen* (1936) en Rik *My childhood and its Aftermath* (vertaling uit het chinees, 2005). Hij beschikte ook over een bundel van 48 brieven die zijn moeder hem schreef tussen eind 1954 en haar dood in 1956. Hannie's joodse pleegzoon, de later marxistische journalist Theo Stibbe (1934-1970) schreef een autobiografische schets en haar schoonzuster Leni Kuiper-Talma Stheeman (1893-1985) schreef in 1974 *Aantekeningen voor mijn kleinkinderen*. Ook waren er brieven van haar minnaar, de Amsterdamse wethouder Floor Wibaut (1859-1936). Meerdere familieleden hebben mij brieven, documenten en fotomateriaal beschikbaar gesteld. Verder is door noeste archiefarbeid veel waardevols opgediept en hebben gesprekken en interviews tot over de landsgrenzen plaatsgevonden om een scherper beeld te kunnen creëren. Veel

Afb. 1 Postume Yad Vashem onderscheiding in 2015.

man Klaas Abe Schipper was al een vraag naar een handelsuitgave. Door vele voordrachten over het leven van Johanna werd die vraag telkens herhaald. Intussen konden nieuwe stukjes aan het puzzelwerk worden toegevoegd. Ten slotte zij vermeld dat op 1 mei 2022 onder grote belangstelling in Etersheim een monumentje is onthuld voor Johanna en Klaas Abe. Aangezien haar roepnaam Hannie luidde en zij haar brieven meestal met die naam ondertekende wordt zij in het vervolg met deze naam aangeduid. Ter wille van de leesbaarheid zijn, met een enkele uitzondering, de Duitse citaten vertaald.

Waar het begonnen is? Via mijn werk kwam ik in aanraking met iemand met de achternaam Kuiper. In haar boekenkast ontdekte ik iets bekends. Het was de kinderbijbel van Johanna Kuiper die ik van huis uit kende. Toen ik luchtig informeerde of de auteur soms familie was, riep dat een onverwachte reactie op. 'Johanna Kuiper? Dat was mijn schoonzus! Hannie! Maar dat wás me toch een portret!' Precies dáár is mijn fascinatie begonnen. Daar moest ik meer van weten! Hopelijk dragen al deze daarna gevonden puzzelstukjes bij tot een portret van deze markante vrouw in de lijst van haar tijd. Of paste ze daar juist niet in?

hulp mocht ik ook ontvangen van dr. Alle Hoekema, docent aan het doopsgezind seminari.

Dit alles leidde eerder tot een in beperkte kring verspreid proefschrift dat ik in 2015 heb verdedigd aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, getiteld *Johanna E. Kuiper 1896-1956 Gewaagd leven*, waarbij de geestelijke ontwikkeling van Johanna de vraagstelling was. Promotor was prof. Piet Visser.

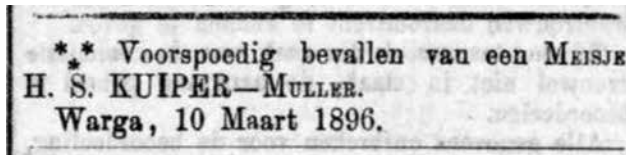
Een biografie is nooit af, het blijft stukwerk. Dat de werkelijkheid groter was bleek toen daarna nieuw materiaal beschikbaar kwam. Nadat in de zomer 2015 in het Noord-Hollandse Oosthuizen postuum de Yad Vashem-onderscheiding was uitgereikt aan Johanna Kuiper en haar

I Groeipijn (1896-1917)

'Ik was dom en ongelukkig en alles kostte tranen.'

De kinderjaren van Hannie Kuiper zijn getekend door angsten en onzekerheid rond schoolgaan en leren. Maar ze ontdekt ook fantasierijke schrijfsels te kunnen produceren en vooral buitenshuis grappig te kunnen zijn. De Keizersgracht blijkt intrigerende zijstraten te hebben met nog intrigerender bewoners.

Op de twaalfde maart van het jaar 1896 stond in de *Leeuwarder Courant* een advertentie:¹

Afb. 2 Familiebericht.

Dat de bevalling voorspoedig was verlopen in de doopsgezinde pastorie aan de Leeuwarderweg van het kleine dorpje Warga mocht zeker in de krant! Want vader Bram Kuiper had er huizenhoog tegenop gezien. De arts die ze net hadden leren kennen bleek geen academisch gestudeerde arts te zijn maar een 'plattelandicus' zoals Bram zijn broer Koen enigszins ongerust had geschreven.² Hun eerste kindje, Taco, die in hun vorige woonplaats Rottevalle geboren was, moest uiteindelijk met een tang worden verlost. Dat was toen al heel spannend en pijnlijk geweest, maar die bevalling kon daar gelukkig nog worden begeleid door een echte dokter. Bram en Jetje moesten nu wel met deze dorpsdokter Hansma in zee gaan, want hij bleek de penningmeester van de kerk te zijn! Om hem konden ze dus niet heen, wat Bram extra nerveus maakte. Gingen immers niet veel kinderen dood bij de bevalling? Jetje echter had daar geen last van. Zij vertrouwde volkomen op de praktijkervaring van deze dokter Hansma en hun tweede kindje is voorspoedig geboren, een meisje.

Was Taco vernoemd naar grootvader Kuiper, dan was nu moeder aan de beurt. Daar hoefde Jetje niet lang over na te denken, zij koos voor de namen van haar grootmoeder, Johanna Engelberta. Er zullen in dat jaar vast wel wat familieleden langs zijn gekomen om het dochttertje te bewonderen en tegelijk de nieuwe woonplek te zien van het jonge gezin, nu Bram zijn eerste gemeente Rottevalle-Witveen had verwisseld voor Warga. Omdat velen van de familie die om de wieg hebben gestaan al sporen in de tijd hadden achtergelaten en in Hannies leven van grote invloed zijn geweest als de context die mee heeft geresoneerd in haar bestaan, volgt nu eerst een korte introductie van de gezinnen van beide ouders Kuiper en Muller.

De Kuipers

Bram (Abram Kornelis, 1864-1944) was de jongste telg uit een gezin van zeven kinderen. Zijn ouders waren Taco Kuiper (1824-1906) en Elisabeth Hovens Gréve (1829-1906). Geboorteplaatsen van de kinderen geven de standplaatsen aan waar Taco doopsgezinde gemeentes als predikant heeft gediend. In het Friese Warga (Wergea) werden achtereenvolgens Nelly (Neeltje, 1850-1942) en Betsy (Elisabeth, 1852-1919) geboren. Nelly is later in Dordrecht directrice van een der eerste in Nederland opgerichte middelbare meisjesscholen geworden, Betsy trouwde met de predikant Bram Leendertz, zij had een druk gezin. Met haar waren de onderlinge contacten wat minder. Koen (Koenraad, 1854-1922) en Kitty (Wilhelmina Cornelia Elisabeth, 1858-1942) zagen in Zaandam het levenslicht. Koen is hoogleraar klassieke talen geworden aan de Amsterdamse Universiteit en Kitty, psychisch instabiel, heeft een moeilijk leven geleid. Annie (Anna Cornelia, 1860-1934) en Esgo (Esgo Taco, 1862-1924) werden in Zwolle geboren. Annie ontwikkelde zich tot landelijk bekend kinderboekenschrijfster en Esgo promoveerde op *Karel ende Elegast*, werd leraar Nederlands aan het Stedelijk Gymnasium in Amsterdam en geldt als ontdekker van de geuzenliederen uit de Tachtigjarige Oorlog. Tenslotte Bram en zijn jonggestorven broertje Pieter (1868-1872). Zij werden in Amsterdam geboren. Het was een huisgezin behorend tot de goeode burgerstand waar veel werd gelezen, waar studie hoog stond aangeschreven. Voor de jongens was een academische studie zeer gewenst en deze dan nog liefst afgesloten met een academische graad. Het ambt van doopsgezind predikant had diepe vertakkingen in het voorgeslacht van beide ouders.

De Mullers

Jetje (Henrietta Sophia, 1868-1935) was enig kind. Haar vader was de boekantiquair Frits Muller (Frederik, 1817-1881) die als aartsverzamelaar in Amsterdam een internationaal boek- en prenten-antiquariaat heeft opgebouwd. Hij leefde vooral binnenshuis omdat hij ernstig stotterde. Zijn huis is gaandeweg een en al boek en prent geworden. Eerst werd een kelder op het Rokin te klein, later woonde hij op het Singel, met een enorm achterhuis tot aan de Herengracht.³ Hij huwde de uitgever dochter Daatje Yntema (Gerarda, 1818-1863). Uit dit huwelijk werden geboren Sam (Samuel, 1848-1922), Sara (1849-1931) en Jaap (Jacob Wijbrand, 1858-1945). Sam wilde tot vaders verdriet niet in de zaak, werd archivaris van Utrecht, later Rijksarchivaris en trouwde met Marie Lulofs (1854-1954) die wij als tante Marie nog gaan tegenkomen. Jaap werd in Leiden hoogleraar Neerlandistiek. Na het onverwacht vroeg overlijden van moeder Daatje is Frits enkele jaren later gehuwd met de uit Zwolle afkomstige Johanna Engelberta Doyer (1827-1913), die ondanks haar veertig jaar, in de familie Jansje werd genoemd. Uit hun verbintenis is dus als enige in 1868 Jetje (Henrietta Sophia) geboren. 'Eene bloem op den nieuwen levensweg. Andermaal scheen de zon in zijnen woning.'⁴ Jetje is opgegroeid tussen veel oudere familieleden. Vader Frits over de vijftig, moeder Jansje dik in de veertig en de halfzus

en -broers een generatie ouder. Moeder Jansje is een spil in de familie geworden en waakte als een kloek over haar dochttertje, vooral nadat Jetje op dertienjarige leeftijd haar vader verloor. Het was een intellectueel milieu waar boeken, kaarten en prenten tot de plafonds waren opgetast. Gesprekken daarover hadden een haast heilige status. Frits was trouwens ook een 'onvermoeide begunstiger van de doopsgezinde god' en geheel in het voetspoor van zijn vader Samuel 'stammend uit degelijk doopsgezind hout'.⁵

In huize Muller keek vanaf zijn portret deze Samuel Muller streng vorsend de kamer in. Het is deze Samuel Muller geweest die als een der grondleggers gezien mag worden voor de stichting van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit (ADS), het proces waarbij plaatselijke doopsgezinde gemeenten tot een samenhangend landelijk verband zijn gekomen. Ook kwam er een centrale opleiding voor voorgangers.⁶ Aan dit Seminarium in Amsterdam zijn Hannies opa, haar vader, broer Frits en zijzelf in hun studietijd als student verbonden geweest.

Warga

De komst van het tweede kind dat al snel de roepnaam Hannie kreeg, bracht voor Bram in meerdere opzichten nieuw leven in huis. Toen Taco was geboren had hij na een tijdje met een knipoog tegen zijn oudste broer Koen gezegd: 'In huis kom ik pas op de derde plaats. Taco nummer één, mijn Jetje nummer twee en ik, hoewel kostwinner, pas nummer drie!' Nu, met de kleine Hannie erbij werden de verhoudingen iets bijgesteld. Vader genoot van zijn dochttertje dat al na een jaar snel door de pastorie dribbelde. Hij zorgde ervoor dat hij naast zijn domineeswerk in de nieuwe gemeente ruim tijd voor het huiselijk leven nam, deelde grote en kleine zorgjes met zijn vrouw, die hij steevast Moeder Jetje noemde en was in gedachten intussen bezig met een volgende preek, spreekbeurt of een artikel voor het landelijk kerkblad *De Zondagsbode*. Hij voelde zich al snel thuis in Warga. Wergea, op z'n Fries. Het valt Bram op dat er hier meer armoede heerst dan in Rottevalle. Bij de notaris hoort hij dat meer dan de helft van de gezinnen het schoolgeld voor hun kinderen niet kan betalen. Daarvoor heeft deze zelfs een plaatselijk hulpfonds opgericht. Heel wat vaders zitten werkloos thuis en de naam van Domela Nieuwenhuis met zijn revolutionaire ideeën wordt hier met ere als 'ús Verlosser' uitgesproken. Veel van zijn bewonderaars in het dorp hebben zich een jaar voor Brams komst al bij Pieter Jelles Troelstra's nieuwe partij de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) aangesloten. De heersende landbouwcrisis heeft ook hier ingrijpende gevolgen voor de kleine pachtboeren buiten het dorp die bij Brams gemeente horen.⁷ Ze vertellen hem schrijnende verhalen als hij op kennismakingsbezoek komt.

Bram, zelf opgegroeid als gegoede burgerjongen in een statig pand aan een Amsterdamse gracht, komt ook in dit deel van Friesland in aanraking met totaal andere milieus. Maar hij doet het met goede moed, zoals hij aan zijn broer schrijft: 'Ik ben gezond als een vis en wieler dagelijks mijn gemeente rond om huis te bezoeken'. Zo zal hij ook vast langs het arbeidershuisje van het grote gezin Feenstra zijn gefietst.

Afb. 3 Het geboortehuis van Hannie in huidige staat.

Wat hij toen nog niet kon weten, was dat een van de oudste meisjes uit dat gezin, Hiltje, in Leeuwarden als dienstmeisje had gediend bij mevrouw Troelstra, die haar vaak apart had genomen om haar uit te vragen over hoe zij als arm gezin rond konden komen en ook nog gelukkig zijn? Sjoukje Troelstra schreef er een boek over dat een bestseller werd en de schrijfster beroemd maakte: *Afkes tiental*. Zou dat soms nog meeklinken als Hannie later in een interview vertelt dat Nienke van Hichtum (pseudoniem van Sjoukje Troelstra), een van haar favoriete schrijfsters is?

Warga was voor de Kuipers geen onbekende plek, want ook Brams vader Taco was hier ooit een paar jaar predikant geweest. Zo heeft Bram de traditie voortgezet in loyaliteit aan zijn voorgeslacht, dat eerder in Friesland, langs mannelijke lijn, predikanten had geleverd (naar doopsgezinde traditie ‘leraren’ genoemd).⁸ Dat is iets wat Bram Kuiper altijd heeft ervaren als zijn verantwoordelijkheid: het doopsgezind erfgoed vertolken en doorgeven aan een volgende generatie. Hij voelde zich daarbij het meest thuis in traditionele geloofsopvattingen en moest weinig hebben van de modernistische, rationalistische wind, die ook de doperse wereld was binnengewaaid. Dat moeder Jetje meer van die wind had meegekregen, vond hij niet makkelijk. Het heeft lang geduurd om haar daarin te verstaan. Temeer drukte die verantwoordelijkheid omdat hij als jongste en enige uit het gezin van zeven kinderen dominee was geworden. Een kostbaar erfgoed, dat doopsgezind eigene: niet als baby worden gedoopt terwijl je dat zelf dan niet eens beseft, zoals in de grote volkskerken, maar uit

eigen beslissing, op volwassen leeftijd. Sober leven, geen dogma's, maar wel sociaalvoelend. Zonder je op de borst te slaan, mocht toch niet verzwegen worden dat doopsgezinden, ook wel naar hun voorman Menno Simons (1496-1561) menisten of mennonieten genoemd, tenslotte wel de eersten waren die in de Reformatietijd uit de machtige katholieke kerk waren gebroken, wat veel onderdrukking en martelaarschap tot gevolg had gehad. Maar die tijd was gelukkig achter de rug.

Warga was geen broeinest van religiestrijd en Bram een vredelievende dominee met een gelukkig gezinnetje. Hij was nu vader van een zoon en een dochter. In zijn latere *Herinneringen* schrijft hij daarover: 'Terwijl Taco, nogal schuw van karakter, tegen zijn zin naar het bewaarschooltje ging, deed Johanna in de pastorie haar eerste stapjes. Zij groeide voorspoedig op en was een snoesje om aan te zien.'⁹ Eind 1898 werd een tweede zoon geboren. Frits, zoals gezegd vernoemd naar zijn grootvader van moederszijde. Terwijl Jetje nog in het kraambed lag van de kleine Frits werd in Warga een telegram bezorgd afkomstig uit Wormerveer. Men wilde Bram daar wel hebben. Was dat een teken? Het was veel dichterbij de familie en dichterbij Amsterdam, waar een paar jaar eerder zijn vader afscheid had genomen in die mooie schuilkerk aan het Singel. Ook Haarlem, waar zijn ouders en Jetjes moeder woonde kwam dan in het vizier, met dat doopsgezinde complex in de binnenstad.

Bram vroeg, zoals vaker, zijn vader om raad. Deze reageerde positief: 'Het is daar wel veel onkerkelijker dan in Friesland, maar ik heb er een goede herinnering aan, vooral de hartelijkheid van Zaankanters vergeet ik niet.'¹⁰ Bram en Jetje zagen het toen ook wel zitten: dichterbij de familie in Haarlem en dichterbij Amsterdam. Dus kort daarna werd er hartelijk afscheid genomen van de massaal opgekomen gemeenteleden, die met spijt hun leraar zagen vertrekken naar de Zaanstreek. Dokter Hansma wijdde er gevoelige woorden aan in de *Zondagsbode*.¹¹

Wormerveer

Bram constateert nuchter dat zijn nieuwe Zaanse gemeente groter is dan de vorige, en dat zijn werkplek in een volstrekt industriële omgeving totaal verschilt van de hem inmiddels overbekende weilanden en koeien. In de Zaanstreek had de ingrijpende omslag plaatsgevonden van het gebruik van wind naar energie door middel van stoom. De talrijke molens waren bijna allemaal vervangen door machines. Enorme fabrieken waren langs de Zaan verrezen, waar grote boten meerden om in- en uit te laden en talloze arbeiders er hun brood verdienden. Bram krijgt, als hij eenmaal is gevestigd, wel eens iets over onrechtvaardige arbeidsverhoudingen in de fabrieken te horen, maar hij toont eerder meer bewondering voor de 'geweldige energie en moedige ondernemersgeest van de fabrikanten'. Onder deze in korte tijd schatrijk geworden elite bevindt zich een aanzienlijk aantal doopsgezinden, zoals de families Laan, Honig, Van Gelder en Vis.¹²

De kleine Hannie en haar vriendinnetjes houden zich daar niet mee bezig. Zij maken in de grote Wormerveerse pastorie vaak veel plezier en moeten regelmatig tot stilte worden gemaand omdat de kleine Fritsje sinds de verhuizing vaak ziek is. Hij

Afb. 4 Hannie als kleuter.

heeft dan felle aanvallen van malaria, de zogenaamde Zaanse Ziekte, veroorzaakt door het moerassige land. Dokter Korteweg moet regelmatig langskomen en spreekt zijn bezorgdheid uit over dit kwetsbare kind. Met alle overwegingen om naar de Zaanstreek over te gaan is dit aspect te weinig in aanmerking genomen en het wordt nu een bron van zorg. Daarbij komt dat Taco het op de lagere school helemaal niet fijn vindt en zich wat afzonderd, terwijl zijn zusje Hannie juist vrolijk naar het bewaarschooltje huppelt en vriendinnetjes mee naar huis neemt.

Niet zomaar een huis, want de monumentale pastorie aan de Zaan heeft een geschiedenis. Daar was de toen al beroemde dichter Herman Gorter geboren, die er zelf overigens niet zo'n beste herinnering aan heeft bewaard: 'Het is in een vochtige

koude streek gebouwd, en de wind heeft er vrij spel over weilanden en sloten; het onophoudelijk geklapper der molens aan alle kanten en de koude wind die er altijd blaast vervelen mij nog als ik eraan denk'.¹³ Voorlopig had alleen Fritsje daar last van.

Uiteraard behoorde het domineesgezin tot de maatschappelijke bovenlaag van de bevolking, al was dat meer vanwege de beroepsstatus dan vanwege het salaris. Vanuit die notabele positie werd Hannies vader benaderd voor allerlei sociale activiteiten, zoals het helpen oprichten van een centrum voor volksverheffing 'Ons Huis'; naar het voorbeeld van Zaandam en Amsterdam. Dat paste overigens in een landelijk beeld van doopsgezinde intellectuelen door de tijd heen. Zij hebben zich altijd graag willen inzetten voor de maatschappij, zoals het opbouwen van departementen van Tot 't Nut van het Algemeen.

Hannie zal al met al in dit dorp als een deftig klein meisje zijn gezien. En waar de meeste arbeiderskinderen nooit een vakantiepleziertje hadden, was het voor Hannie normaal dat je grootouders elk jaar 's zomers twee maanden een groot buitenhuis afhuurden in Ellecom waar iedereen welkom was. En dat er dan soms groot feest was, zoals het gouden huwelijksfeest van de grootouders Kuiper in 1899. En dat iedereen dan heel erg moest lachen als jij en je broertje als arm Giethoorns boertje en boerinnetje verkleed tot groot vermaak van de familie een versje mochten opzeggen. Hannies twee jaar oudere nichtje Keetje herinnert zich later dat zij Hannie met haar dikke zwarte krullen precies op een zigeunerinnetje vond lijken.

Het gouden paar werd door de hele familie toegezongen met een door de oudste zoon Koen gemaakt feestlied. Het tekent de sfeer van die tijd dat men gedragen kon inzetten op een bekende kerkmelodie waarvan de eerste regels luiden: 'In blij herdenken stijgt de bede van kind en kleinkind naar omhoog'.¹⁴ De periode in Wor-

Afb. 5 In de zomer 1899 vierden Hannies grootouders Taco Kuiper en E. Hovens Gréve in Ellecom hun 50-jarig huwelijksfeest. De driejarige Hannie is de derde van rechts op voorste rij. Moeder Jetje zit links met Fritsje op schoot, geflankeerd door Taco. Vader Bram met puntbaardje rechts daarachter.

merveer heeft maar twee jaar geduurd. Voor Hannie een fijne tijd, maar ze dreigde al snel van haar eerste vriendinnetjes te worden beroofd na gefluister in huis dat ze misschien alweer moesten verhuizen, nu naar een grote stad. Werd het Haarlem, waar haar grootouders woonden, of de onbekende stad Amsterdam, waar je niemand kende? Als Hannie eraan dacht, moest ze al huilen.¹⁵ Haar vader en moeder moesten steeds met de trein op bezoek bij mensen van de kerk in Amsterdam of Haarlem. Het werd Amsterdam.

Amsterdam

Amsterdam betekende een grote sprong in Brams loopbaan: hij kwam nu in de oude centrale doopsgezinde gemeente, mocht voorgaan in de prachtige schuilkerk aan het Singel, waar nog maar tien jaar daarvoor zijn vader Taco afscheid had genomen, en waar volgens de koster 'diens geest nog steeds rondwaarde'. En daar vond dan ook de plechtige intree plaats. Een kerk met twee galerijen, ramen vol kleur en orgelpijpen, dus veel om naar te kijken en weg te dromen voor de kleine Hannie naast haar

Zij is de sterkste vrouw die ik ooit heb ontmoet. Het bijzondere aan haar was haar onbetwistbare waarachtigheid, waardoor zij het risico aanging zonder zekerheden te leven, met een vertrouwen dat ze vaak zelf niet begreep.' Zo schrijft Hilde over haar hartsvriendin Johanna Kuiper na haar plotselinge dood.

Johanna Kuiper leefde gedurfd in een veelbewogen geschiedenisperiode. Ze knokte voor haar onafhankelijkheid, als vrije vrouw, als alleenstaande moeder, als postuum onderscheiden verzetsstrijdster tijdens de Tweede Wereldoorlog, als openlijke concubine, als kinderboeken- en kinderbijbelschrijfster en vertaalster, en als bewonderaarster van de jonge Republiek Indonesië.

Uit de bijna tweehonderd overgeleverde brieven van 1925-1956 tussen de twee vriendinnen komt een intiem portret naar voren. Na een afgebroken theologiestudie zette Johanna de stap naar een riskant beroep in de Limburgse mijnstreek, en nam daarna vele onconventionele keuzes die niet zonder gevaar waren.

J.J. FERDINAND VAN MELLE (1943) is emeritus gemeentepredikant en werkte jaren als pastor in Detentiecentra voor vreemdelingenbewing.

www.verloren.nl

9 789464 551075